

Karl Marx ve İngiliz Emperyalizmi

Ali Nejat Ölçen

telgrāfhane
yayınları

Telgrafhane Yayınları
Genel Yayın: 158

Karl Marx ve İngiliz Emperyalizmi
Ali Nejat Ölçen

1. Baskı: Ekim 2024
ISBN: 978-625-7926-68-3

Yayın Yönetmeni
Taylan Özbay

Editör
Aydan Burcu Özdem
Fatoş Dadağlıoğlu

Tasarım Dizgi
Mehmet Coşkun

Yayın Hakları © Telgrafhane Yayınları, 2024
Sertifika No: 48157

Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz,
kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Baskı-Cilt
Bulut Dijital Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 48120

Telgrafhane Yayınları Basım Dağıtım Ltd. Şti.
Adakale Sk. No: 16/9 Kızılay Çankaya/ANKARA
Tel: 0(312) 433 03 58
www.telgrafhane.com.tr/bilgi@telgrafhane.com.tr

ALİ NEJAT ÖLÇEN

KARL MARX VE
İNGİLİZ EMPERYALİZMİ

telgrāfhane
yayınları

İçindekiler

ÖNSÖZ	9
SUNUŞ	25
BÖLÜM 1	35
OSMANLI VE ÇİN ÜLKELERİNDE İNGİLİZ SÖMÜRÜSÜNÜN İKİ YÜZÜ	35
BÖLÜM 2 - OSMANLI VE ÇİN ÜLKELERİNDE İKİ AYAKLANMA	42
1. Taiping Ayaklanması ve Temel Nitelikleri	42
2. Mısır’da Mehmet Ali Paşa’nın Sanayi Reformu	43
a. Mısır’da Ekonomik Kalkınmanın Kaynakları	48
b. Mısır’da Kamu Bütçesinin Kullanımı	51
c. Dış Borçsuz Dış Açılma Siyaseti	52
d. Bir Tarih Profesörünün Yanılgısı	52
BÖLÜM 3 - İNGİLİZ EMPERYALİZMİNİN MASKESİNİ DÜŞÜREN ADAM: K. MARX	54
1. Marksizmin Doğuşu	54
2. K. Marx’ın Araştırmacı Yönü ve Araştırma Yöntemi	57
3. Makaleler Hakkında Kısa Bilgi ve Yorumlar	62
2 Sayılı Makale: Arrow Gemisi Olayı	63
3 Sayılı Makale: Çin Düşmanlığı Üzerinde İngiliz Parlamentosu Görüşmeleri	65
4 Sayılı Makale: Palmerston Hükümetinin Yenilgisi	66
5 Sayılı Makale: Çin’de Savaşız Gelişen Rus Ticareti	67
6 Sayılı Makale: İngiliz Sömürü Aygıtının Acımazlığı	68
7 Sayılı Makale: Ekmeklere Zehir	69
8 Sayılı Makale: Sömürü Aygıtının Kendisine Zararı	69
9 Sayılı Makale: Çin’de Afyon Ticareti Serbest Bırakılıyor	70
10 Sayılı Makale: Birinci Afyon Savaşı Umulanı Sağlamamıştı	71

11. Sayılı Makale: Tientsin Antlaşması.....	71
4. İngiliz Emperyalizminin XIX. Yüzyılda Önde Gelen Kişileri	72
BÖLÜM 4 - K. MARX'IN ÇİN'DE İNGİLİZ EMPERYALİZMİNİ	
KINAYAN MAKALELERİ.....	75
1 sayılı makale: ÇİN'DE DEVRİM.....	75
2 Sayılı Makale: ARROW GEMİSİ OLAYI	83
3 Sayılı Makale: ÇİN DÜŞMANLIĞI ÜZERİNE LAMENTO GÖRÜŞLERİ.....	PAR- 89
4 Sayılı Makale: PALMERSTON HÜKÜMETİNİN YENİLGİSİ.....	95
5 Sayılı Makale: ÇİN'DE SAVAŞSIZ GELİŞEN RUS TİCARETİ	101
6 sayılı makale: ÇİN'DE İNGİLİZ GADDARLIĞI	104
7 Sayılı Makale: EKMEKLERE ZEHİR	108
8 Sayılı Makale: ÇİN'DE AFYON TİCARETİ (SÖMÜRÜNÜN KENDİNE ZARARI)	112
9 sayılı makale: AFYON TİCARETİNİN ÖYKÜSÜ VE İKİYÜZLÜ POLİTİKA	116
10 Sayılı Makale: BİRİNCİ AFYON SAVAŞI VE UMULMAYAN SONUÇ.....	120
11 Sayılı Makale: İNGİLİZ ÇİN ANTLAŞMASININ ÖZÜ.....	125
BÖLÜM 5 - OSMANLI DEVLETİNİN ÇÖKÜŞÜNÜ HIZLANDIRAN	
YENİLEŞME VE YENİLEŞMEYİ ÇÖKERTEN EMPERYALİZM	130
1. İngiliz Emperyalizminin Osmanlı Devletindeki Özelliği.....	130
2. Balta Limanı Antlaşması'yla Baltalanan Osmanlı Sanayisi.....	138
3. İngiliz Emperyalizmine İlk Tepki: Mehmet Ali Paşa Ayaklanması	144
a. Başkaldırının Birinci Dönemi (1830-1834)	148
b. Başkaldırının İkinci Dönemi (1838-1844).....	155
4. Balta Limanı Antlaşması'nın İç Yüzü	160
5. Mehmet Ali Paşa'dan Sonra Mısır Ekonomisinin Çöküşü	162
SONUÇ VE BİR YORUM.....	164

Ali Nejat Ölçen, 1960 yılında DPT'ye uzman olarak atandı. Bu örgütte 11 yıl çalıştı. 1962 yılında, Birleşmiş Milletler bursuyla Almanya'da Kiel Üniversitesi'ne ekonomi eğitimi için gönderildi. Burada "Minimum Maliyet Prensibi" üzerinde yaptığı çalışma, uyandırdığı yankı üzerine, 1965 yılında Weltwirtschaftliches Archiv'de yayımlandı.

1969 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde matematiksel ekonomi dersinin öğretim görevlisi oldu. 14 Ekim 1973 seçimlerinde, CHP merkez kontenjanından İstanbul Milletvekili seçildi. 1976-78 yılları arasında CHP Grup Başkanvekilliği yaptı.

Başlıca yayınları arasında: 1957'de anılarını konu alan "Yapı Acısı" romanı, 1957-60 arasında üç yıl süreyle çıkardığı "Yapı-Teknik" dergisi, 1960'tan sonra yayımladığı "Akselerasyon Prensibi ve Türkiye'nin Makroekonomik Hedefleri" ile "Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu", 1974'te "Halk Sektörü" ve "Demokratik Sosyalizme Giriş" adlı kitapları, Sağlık Ekonomisi dalında hazırladığı doktora çalışması olan "Nüfus Sorunu ve Toplum Sağlığının Ekonomik Analizi", 1980'den sonra "Osmanlı Meclis-i Mebusanında Kuvvetler Ayırımı ve Siyasal İşkenceler" adlı kitabı, Almanya'da yayımlanan ve Türk işçilerinin geri dönüş eğilimleri üzerinde etkin rol oynayan ekonomik ve sosyal etkileri konu alan "Türken und Rückkehren" adlı araştırması, 1991'de "İslam'da Karanlığın Başlangıcı" kitabı ve eşi Makbule Ölçen'le birlikte hazırladıkları "Özürlüler Hukuku" adlı incelemesi bulunmaktadır.

ÖNSÖZ

Ali Nejat Ölçen'in (1922-2020) 1992'de Ekin Yayınları tarafından basılan *Karl Marx ve İngiliz Emperyalizmi* adlı eserini (bundan böyle, kısaca *KMvİE*'yi) yeniden yayınlayarak gösterdiği kadirbilirlik için Telgrafhane'ye teşekkür borçluyuz. İktisat öğrenimimize kıdemli bir meslektaş ve ağabey olarak destek ve katkı sağlayan Ölçen'le yazın dünyasında buluşmamız, önsöz yazarlarını da duygulandırıyor ve sevindiriyor.¹

Ölçen, *KMvİE*'de İngiltere'nin kendi uluslararası ticaret coğrafyası içinde önemli bir konumda bulunan Çin ve Osmanlı İmparatorluklarını XIX. yüzyıl ortalarında serbest ticarete nasıl yönlendirdiğini incelemiş; bu ana temayı ilişkili olduğu diğer konulara da bağlamıştır. Altı bölümden oluşan kitap, her biri ayrıca okunabilecek "deneme"ler biçiminde kurgulanmıştır.

***

Dünya ekonomisinin XIX. yüzyıldaki çarpıcı genişlemesine ve sanayileşmesine önderlik eden İngiltere'nin hükümetleri, özellikle 1830'lu yıllardan itibaren iki temel ilkeye kararlılıkla bağlı kalır: serbest uluslararası ticaret ve altın standardı (Cameron ve Neal, 2003: Bölüm 12). Korumacılığın İngiltere özelindeki somut ve muhkem örneği olan Tahıl Yasaları 1846'da yürürlükten kaldırılır; buna ek olarak dış ticaret rejimini yakından ilgilendiren

---

1 Önsöz yazarları, bu buluşmanın verdiği sorumlulukla kitabı titizlikle elden geçirmiş ve ayrıca Marx'tan çevirilerin bazıları ile Takvim-i Vekayi alıntılarında iyileştirmelere gitmiştir.

denizcilik mevzuatı 1849'da gözden geçirilir; 1850'li yıllarda it-halattan alınan gümrük vergileri önemli ölçüde düşürülür. Daha sonraki kritik adım, uluslararası serbest ticaret antlaşmaları için bir emsal olan İngiliz-Fransız Ticaret Antlaşması'dır (1860). Sanayileşen diğer ülkelerin 1873-1896 depresyonunda korumacılığa yönelmelerine rağmen, İngiltere'nin serbest ticaret yanlı tutumu değişmez.

XIX. yüzyıl başlarında Asya ve Afrika'nın pek çok ülkesi, uluslararası ticarete sınırlı ölçülerde açılmış durumdadır. Bu ülkeleri dünya ekonomisine serbest ticaret temelinde eklemleyebilmek için İngiltere'nin ve hızla sanayileşen diğer ülkelerin izledikleri stratejiler, *coğrafya* ve *zaman* bağlamında büyük farklılıklar sergilemiştir. Örneğin Çin'de söz konusu süreç, 1839-1860 döneminde kaba askeri güce başvuruyla gerçekleştirilirken, Osmanlı İmparatorluğu'nda serbestleşme, Balta Limanı Antlaşması'na (1838) varan müzakereler ve bunu izleyen "ıslahat" önlemleriyle uygulamaya konulmuştur.

Öte yandan, XIX. yüzyıl ortalarında Çin'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî hükümete karşı iki önemli ayaklanmanın patlak vermesi ve bunların bazı benzerlikler taşıması, Ölçen'e göre, rastlantı değildir: "İngiliz emperyalizminin serbest ticareti öneren ve uygulayan politikalarına karşı, ülke çıkarlarını ve yeni gelişmeye başlayan sanayii koruyamayan ve ekonominin çöküşüne yol açan devlet yönetimi Çin'de Taiping ayaklanmasına ve Osmanlı ülkesinde Mehmet Ali Paşa başkaldırısına ortam hazırlamıştı... Sonuçta Doğu'nun bu iki büyük devletinin başındakiler, kendi ülkelerindeki başkaldırını yine İngiltere'nin yardımı ile bastırdılar" (*KMvİE*, s. 9).

***

KMvİE'nin birinci ve ikinci bölümlerinden yararlanarak, 1839-1860 döneminde Çin'de nelerin yaşandığını anımsayalım: Çin'i XVII. yüzyıl ortalarından beri yöneten Qing hanedanının güç yitirerek yozlaşması, XIX. yüzyıl başlarında Avrupa ülkelerine kendi çıkarları doğrultusunda Çin'in iç işlerine müdahale etme fırsatları

kazandırır. 1830'lu yıllarda İngiltere Çin'e çoğunluğu yünlü ve pamuklu dokuma ile metal ürünlerinden oluşan mallar satar, ama Çin'den yapılan ve içinde çay ve ipeğin ağırlıklı yer tuttuğu ithalat tutarı, ihraç gelirlerini aşar. Çin'le ticaretinde açık veren İngiltere, dış ticaretini İngiltere / Hindistan / Çin üçgeni içinde dengeleyecek bir çıkış yolunu Çin'e kaçak afyon satarak bulur.

1839'da Kanton Limanı'ndaki gümrük görevlilerinin kaçak bir afyon sevkiyatına el koyarak yakmalarına İngiliz tüccarlar büyük tepki gösterirler; İngiltere'nin Çin'deki askeri ve diplomatik temsilcileri inisiyatifini ele alarak Birinci Afyon Savaşı'nı (1839-42) başlatırlar. Savaş sonrasında Nanking Antlaşması (1842) ile Çin şu şartları kabule zorlanır: (i) Hong-Kong adasının İngiltere'ye bırakılması; (ii) İngiliz yurttaşlarına ek ayrıcalıklar tanınması; (iii) Kanton'a ek olarak dört kıyı kenti limanının dış ticaret işlemlerine açılması; (iv) gümrük tarife oranlarının yeknesak ve düşük düzeylere çekilmesi. Dahası, 1854'te Emperyal Deniz Gümrükleri İdaresi kurularak bunun yönetimine bir İngiliz "genel müfettiş" getirilir (Cain ve Hopkins, 2015: Bölüm 13). Böylelikle, 1840'lı yılların ortalarında İngiltere ile dış ticaretinde fazlalık veren Çin, 1850'li yıllarda açık vermeye başlar; ihracatta önemli payı olan çay ve ipek ticareti yabancı sermayenin güdümü altına girer.

İmparatorluk yönetiminin aczi, ülkede hükümete ve yabancılara karşı güçlü tepkiler doğurur ve sonunda Taiping İsyanı (1850-64) patlak verir. Kısa sürede tüm Güney Çin'e yayılan isyanın önderleri, yabancıların Çin'de ticaret yapmalarına doğrudan karşı çıkmamakla birlikte, (i) Çin'e afyon ithalatının yasaklanmasını; (ii) yerel üreticiler üzerindeki ağır vergilerin azaltılmasını; (iii) yoksul köylülere toprak dağıtacak bir reformun yapılmasını; (iv) kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasını amaçlamıştır.

İsyanı bir süre sonra Fransa'nın da katıldığı İkinci Afyon Savaşı (1856- 60) izler. İsyanlılar gelişmiş ülke yönetimleri ile temas ve uzlaşma arayışlarına olumlu cevaplar alamazlar; güçsüz Çin hükümeti de Tientsin Antlaşması (1858) ve Peking Konvansiyonu'nu (1860) kabul etmek zorunda kalır. Tientsin Antlaşması'na göre, (i) dış ticarete açık limanların sayısı artırılacak; (ii) yabancı gemilerin Yangtze Nehri üzerinde seyrine izin verilecek; (iii) afyon ticareti

tümüyle meşrulaştırılacak ve (iv) Çin, gümrük vergisi hasılatının bir kısmını savaş tazminatı olarak ödeyecektir.

Taiping İsyanı, Tientsin Antlaşması'ndan sonra da devam eder; ancak ideolojik bütünlük ile güçlü bir liderlik ve örgütlenmeden yoksun olan hareket, sonunda amaçlarına ulaşmadan dağılır; silahlı çatışmalar yanında salgın hastalıklar ve açlık 20 milyon (günümüz tarihçilerine göre 70 milyon) insanın ölümüne yol açar.

Ölçen, 1860'lı yıllar sonrasındaki Çin'e ilişkin gözlemlere, *KM-vİE*'de yer vermemiştir. XIX. yüzyıl sonuna doğru ortaya çıkan durumu şöyle betimleyebiliriz: Çin, büyük güçler arasında paylaşılmaktan bu güçler arasındaki rekabet sayesinde kurtulmuştur. Altı büyük ülke (İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, ABD ve Japonya) kendi özel anlaşmalı limanlarını, etki alanlarını ve bu alanlardaki uzun vadeli arazi kullanım düzenini oluşturarak görece bir denge sağlamışlardır. Çin'de sürdürülmesi öngörülen "açık kapı" politikası, ABD'nin inisiyatifi ile 1899'da tescil edilmiş; sözü geçen altı ülkeden herhangi birinin diğerlerinin açık çıkarlarını zedeleyecek eylemlerden kaçınması üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Çin'deki toplumsal düzenin ne kadar istikrarsız olduğu, yabancıları ülkeden kovmayı amaçlayan "Boxer"lerin isyanı (1901-2) ile yeniden ortaya çıkacaktır (Cameron ve Neal, 2013: 313).

***

Çin'in 1839-60 döneminde yaşadığı dramatik gelişmeler, *KM-vİE*'de başlıca iki temel kaynaktan yararlanılarak özetlenmiştir. Bunlardan ilki, Çin'deki Modern Çin Tarihi Çalışma Grubu tarafından hazırlanan ve Pekin'de yayınlanan iki araştırma raporudur; bu raporlar *Afyon Savaşı* ve *Taiping İhtilali* başlıklarını taşır (FLP, 1976 a; 1976 b). İkincisi ise Marx'ın 1853-58 döneminde *New York Daily Tribune* (kısaca *NYDT*) gazetesinde yayınlanan on bir makalesidir.¹ Marx, bu makalelerinde İngiliz emperyalizminin ticareti serbestleştirmekte araç olarak kullandığı (i) Çin'deki

---

1 Marx, 14 Haziran 1853 ile 14 Şubat 1860 arasında *New York Tribune*'de Çin ile ilgili toplam 17 makale kaleme alır. Ölçen, bunlardan 11 tanesini İngiliz emperyalizmi ile doğrudan ilişkilendirir.

diplomatik temsilciler; (ii) İngiliz hükümeti; (iii) İngiliz parlamentosu ve (iv) Çin kamu yöneticilerinin eylem ve tutumlarını özenle sergilemektedir. *KMvİE'* nin Sunuş bölümünden çıkarsayabildiğimiz, Ölçen'in bu makaleleri İngiliz Marksist tarihçi Dona Torr'un derlediği ve yorumladığı bir seçkiden Türkçe'ye çevirdiğidir (bkz. Marx, 1968). Bu ikinci kaynağa *MKVİE'* nin oldukça geniş (ve tüm kitabın yaklaşık 2/5'i uzunluğunda) olan dördüncü bölümünün ayrılmış olması, söz konusu yazıların Marx'ın düşünsel üretimi içindeki yeri üzerinde durulmasını gerektiriyor.

***

Kıta Avrupası'nda 1848 devrimlerinin çöküşünün ardından Marx, Ağustos 1849'da İngiltere'ye sığınmak ve Londra'ya yerleşmek zorunda kalır. Yakın dostu ve çalışma arkadaşı Engels de o sıralarda İngiltere'de bulunmaktadır. Ağır geçinme şartlarına rağmen, İngiltere'nin görece demokratik ortamında, Marx bir yandan bilimsel çalışmalarını sürdürür, bir yandan da dünyanın çeşitli ülkelerindeki önemli siyasal hareketleri yakından izleyip yorumlar; ilerici çevrelerle yoğun bir iletişim içindedir. Bu iletişimin önemli araçları arasında Marx'ın ABD'de *NYDT* ve *Die Reform*, İngiltere'de *The People's Paper*, Almanya'da *Neue Oder Zeitung* gibi gazetelere gönderdiği yazılar vardır (Fedoseyev vd., 2022: Bölüm 7).

1850'li yıllardan itibaren Marx'ın sömürgecilik konusuna artan bir ilgi göstermeye başladığının işaretleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte Marx'ın bu konuya odaklanan incelemeleri çeşitli kitapçıklar ve makaleler biçiminde yayınlanmış, kendisi tarafından hacimli bir "baş-eser" de toplulaştırılmamıştır (krş. Marx ve Engels, 2018). Marx, kapitalizmin küresel ölçekte işleyen bir sistem olduğunu tekelleşme / sermaye ihracı / az gelişmiş çevre ülkelerinin sömürgeleştirilmesinin de bu sistemin tamamlayıcı öğeleri olduğunu kavramış, ama ayrıntılı bir emperyalizm kuramı oluşturma fırsatı bulamamıştır. Böyle bir kuramı, Marx'ın ardılları ve izleyicileri geliştirirler (bkz. Kazgan, 1993: Bölüm XXX-VII). Ölçen'in *KMvİE'* nin üçüncü bölümünde sadece çevirdiği *NYDT* makalelerini özetlemekle yetinmemesi ve buna ek olarak

Marx'gil düşüncenin bilimsel ve felsefi öncülleri ile Marx'ın tarihsel maddeci araştırma yöntemini açıklama ve yorumlama çabasına girmesi, yukarıda değindiğimiz kuramsal boşlukla bağlantılıdır. Söz konusu üçüncü bölümde emperyalist İngiliz siyasetinin XIX yüzyıldaki başlıca önderlerine ilişkin kısa biyografiler de yer almaktadır.

***

Marx gazete yazılarında spesifik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun serbest ticaret rejimine geçiş sürecini incelememiş; onun ilgisi Avrupa ülkelerinde 1815'ten beri "Doğu Sorunu" olarak adlandırılan siyasal sorunlar kümesine ve Kırım Savaşı'nın (1853-6) siyasal analizine yönelmiştir. "Doğu Sorunu"nun Osmanlı İmparatorluğu açısından imâ ettiği şey, Akşin (1988:124)'in deyişiyle, "Osmanlı Devleti'nin iktisadi (1838) ve askeri (1839) iflası üzerine bir çeşit gölge-devlet durumuna düşmesi" dir.

Bu iflase giden yoldaki merhalelerden biri, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Ekim 1831'de başlayan ilk başkaldırısıdır. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki güçler Humus ve Belen (Temmuz 1832) ile Konya'da (Aralık 1832) Osmanlı ordularını bozguna uğratmıştır. Kütahya'da iki taraf arasında İngiltere ve Fransa'nın da arabuluculuğu ile varılan uzlaşa sonucunda İbrahim Paşa'ya Cidde, Şam ve Halep valilikleri ve Adana muhassıllığı, Mehmet Ali Paşa'ya da Girit valiliği verilmiş, İbrahim Paşa kuvvetlerinin Torosların güneyine çekilmesi sağlanmıştır (Nisan 1833). Ancak kendisini güvende hissetmeyen ve esasen 1832 yılı sonlarında destek için Rusya'ya başvurmuş olan Padişah II. Mahmut, "Denize düşen yılana sarılır!" diyerek Rusya ile Temmuz 1833'te Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı yapmıştır. Bu antlaşma uyarınca Rusya, Osmanlı'ya deniz ve kara gücü desteği, Osmanlı tarafı ise, Rusya bir saldırıya uğrarsa, Çanakkale Boğazı'nı kapatmayı taahhüt etmektedir.

Hünkâr İskelesi Antlaşması İngiltere ve Fransa'da ciddi kaygılar uyandırır ve sorunun Osmanlı sultanı ile valisi arasındaki bir ihtilafın ötesine geçtiği algılanır. Osmanlı İmparatorluğu'nun